

Van buitenaf bekeken. Buitenlandse historici over staatsvorming in de Nederlanden van de veertiende tot de zestiende eeuw

W.P. BLOCKMANS

Zou het met de geschiedschrijving over de staatsvorming in de Nederlanden net zo gesteld zijn als met het labyrint in Umberto Eco's *De naam van de roos*? Kan het mysterie slechts worden opgehelderd door het van buitenaf te bekijken, terwijl zij die er in leven er de regels niet van kennen omdat ze alles in de gegeven toestand hebben aangetroffen¹? Alvorens op deze vraag in te gaan, is het nodig de elementen van de vraagstelling eenduidig te definiëren en te motiveren.

De periode, door de redactie aangeduid als 'de latere middeleeuwen', is van cruciaal belang voor de eenmaking van de zogenaamde zeventien provinciën. Als zodanig is het logisch dit proces, dat door het stelsel van de personele unies al een aanvang neemt in de dertiende eeuw en wordt afgerond met de definitieve aanhechting van Gelderland in 1543, als één geheel te behandelen². Vanuit het territoriale criterium is deze periode ongetwijfeld van doorslaggevend belang geweest voor de vorming van staatkundige eenheden, hoewel hun vorm door latere ontwikkelingen nog ingrijpend gewijzigd is. Bovendien werden toen de grondslagen gelegd van de staatsinstellingen.

Het territorium blijkt uit de voorafgaande opmerkingen al niet geheel probleemloos definieerbaar. Zelfs wanneer de Nederlandse bezittingen van de Bourgondisch-Habsburgse monarchie in hun ruimste omvang worden afgebakend, valt toch niet te ontkennen dat daarnaast nog andere gewesten door dezelfde vorsten werden geregeerd. Het Duitse keizerschap en het Spaanse koningschap wogen zwaarder dan de heerschappij over de Nederlandse gewesten, en dat heeft zijn effect gehad op het gevoerde beleid. Door de Nederlanden in hun ruimste omvang – die van omstreeks 1550 – als het te behandelen territorium te kiezen, riskeren wij de banden met de stamlanden van de opeenvolgende dynastieën te onderwaarderen, en daardoor ook de niet gerealiseerde ontwikkelingslijnen die

1. Umberto Eco, *Il nome della rosa* (Milaan, 1980) c. Derde Dag, Vespers.

2. Hiermee wordt aangesloten bij de tendens van de bijdragen in *BMGN*, LXXXVII (1972) 1-93, waarin ontwikkelingen op intellectueel, juridisch, ambtelijk en sociaal-economisch gebied in één tijdsverband werden geplaatst van de veertiende tot het midden van de zestiende eeuw.

ooit tot de mogelijkheden werden gerekend. In dit verband is het opmerkelijk dat het enige boek betreffende ons onderwerp dat het begrip staatsvorming in zijn titel draagt, Richard Vaughans *Philip the Bold*, op goede gronden uitgaat van een andere staatsconceptie dan die van de zeventien provinciën³. Die staat omvat namelijk naast Nederlandse, ook Bourgondische en daar aanpalende gebieden. Het bewustzijn van de veelsporigheid van staatkundige ontwikkelingen ontslaat ons niet van het maken van keuzes. In deze bijdrage zullen dat toch de Nederlanden anno 1550 zijn, omdat ze een geografisch samenhangend geheel vormden en daardoor juist grotere kansen inhielden tot integratie dan de overige personele unies.

Uit de omschrijving van het territorium volgt wie de buitenlandse historici zijn waarvan hier sprake zal zijn. Het gaat om hen die niet het grondgebied behandelden waarop zij zelf leefden of nog leven. De Noordfranse historici die Picardië, Artesië of Frans Vlaanderen bestuderen, doen aan nationale geschiedschrijving, ook al behoorde in het behandelde verleden het eigen territorium tot een ander staatsverband. Uit het verrichte literatuuronderzoek is gebleken dat de Noordfranse historici die de periode tot en met de zestiende eeuw behandelen hoofdzakelijk op de Nederlanden georiënteerd zijn. Daarentegen – en dit lijkt op het eerste gezicht verbazend – hebben de Bourgondische historici weinig aandacht besteed aan de staatkundige ontwikkeling van de landen ‘van derwaarts over’. De Franse auteurs volgen dus de bepaaldheid van hun onderwerp, meer dan die van hun eigen situatie. Bourgondië was nu eenmaal minder geïntegreerd met de Nederlanden dan Artesië of Frans-Vlaanderen⁴.

Tenslotte nog de begrippen staat en staatsvorming. Wij zullen staten opvatten als organisaties die tenderen naar de uitoefening van de overwegende bestuursmacht in een welbepaald territorium, en zich daarbij een autonome positie hebben verworven ten opzichte van andere instituties. Voor de effectieve machtsuitoefening zijn de beheersing, concentratie en zo mogelijk monopolisering van dwangmiddelen, zowel fysieke als financiële, essentiële instrumenten⁵. De vorming van staten vertoont een extern aspect: de uitbreiding en consolidatie van een aaneengesloten territorium; daarnaast houdt het een intern criterium in,

3. R. Vaughan, *Philip the Bold. The Formation of the Burgundian State* (Londen, 1962).

4. Oudere voorbeelden op gewestelijk niveau: C. Hirschauer, *Les Etats d'Artois de leurs origines à l'occupation française (1340-1640)* (2 dln.; Parijs-Brussel, 1923) en J. Foucart, *La gouvernance du souverain baillage de Lille-Douai-Orchies, 1326-1790* (Rijsel, 1937). Recente voorbeelden van deze strekking zijn: H. Platelle, 'L'attraction royale et les crises du XIVe siècle' en 'Le regroupement bourguignon et les nouvelles conditions politiques (1384-1500)', in: L. Trenard, ed., *Histoire des Pays-Bas français* (Toulouse, 1972) 161-191; A. Derville, 'De 1300 à 1500: de grands malheurs ou de petits bonheurs', in: L. Trenard, ed., *Histoire d'une métropole* (Toulouse, 1977) 133-173.

5. Deze definitie sluit nauw aan bij die van Ch. Tilly, *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton, 1975) 27.

namelijk de voortschrijdende institutionalisering, die de toenemende effectiviteit van de controle over de inwoners verzekert. Het externe en het interne aspect van staatsvorming zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Bij de evaluatie van de bijdragen van buitenlandse historici aan de problematiek van de staatsvorming in de Nederlanden zullen wij nagaan aan welke aspecten zij aandacht hebben geschonken, en welke verbanden zij beklemtonen. Als een vraagstelling a priori geldt in welke mate de nationaliteit van de historicus zijn visie beïnvloedt. Daarom leek het zinvol de auteurs te groeperen per taal, respectievelijk land. Tegelijk kan dan ook worden vastgesteld in hoeverre hierdoor aparte citeerkringen worden gevormd.

DE DUITSTALIGE LITERATUUR

In het Duitse taalgebied bestaat er een lange traditie van geschiedkundige betrokkenheid bij de Nederlanden. Deze wortelt enerzijds in een algemene belangstelling voor perifere rijkdelen, anderzijds in de specifieke positie van de keizers Maximiliaan I en Karel V. Franz Petri overschouwde in 1954 als volgt de Duitse belangstelling⁶:

Das Interesse der deutschen Geschichtswissenschaft an der Burgunderzeit galt, von der Kunst abgesehen, vornehmlich drei Fragen: Burgunds Verhältnis zum Reich und zu Habsburg, der burgundischen Verwaltungsorganisation und ihrem Weiterwirken in der habsburgisch-deutschen und den Rückwirkungen der burgundischen Politik auf die deutsche Westgrenze.

Deze driedeling is tot heden toe hanteerbaar. Tot het eerste type vragen behoren de studies die zich richten op zuiver dynastische relaties, de onderhandelingen die tot bepaalde combinaties leidden. Het is dan ook karakteristiek dat de Oostenrijker Karl Rausch zijn studie over het huwelijk van aartshertog Maximiliaan met hertogin Maria van Bourgondië opvat als een uiteenzetting van de politieke verhoudingen tussen de Europese staten in de voorafgaande jaren, gevolgd door een overzicht van de wisselende plannen en acties aan deze en gene zijde, culminerend in de verloving van het jonge paar⁷. Een 'happy end history'. In deze lijn past ook een aantal Duitse werken die de diplomatieke geschiedenis tussen de Habsburgse en Bourgondische vorstenhuizen retraceren tot aan de beroemde onderhandelingen te Trier in 1473⁸.

6. F. Petri, 'Nordwestdeutschland in der Politik der Burgunderherzöge', *Westfälische Forschungen*, VII (1953-1954) 81.

7. K. Rausch, *Die burgundische Heirat Maximilians I.* (Wenen, 1880).

8. F. Lindner, *Die Zusammenkunft Kaisers Friedrich III. mit Karl dem Kühnen von Burgund* (Koslin, 1876); G. Krause, *Beziehungen zwischen Habsburg und Burgund bis zum Ausgang der Trier*

Dieper graven studies waarin de dynastieke verbindingen worden geplaatst in het kader van de vorming van imperia, en dus worden gezien als elementen van staatsvorming⁹. Het biografische element overheerste echter duidelijk in de studies van vóór 1914, zodat de aandacht voor de structurele elementen van de staat zwak bleef. Dit geldt eigenlijk ook nog voor de recente biografie van keizer Maximiliaan, hoe degelijk dit werk in zijn genre ook is¹⁰.

Tot de thematiek van de betrekkingen tussen de Nederlanden en het Rijk behoort een reeks studies die ontstaan is naar aanleiding van grote gewapende conflicten, waarbij Karel de Stoute vanzelfsprekend sterk de aandacht trok. In een in 1874 verschenen boek wordt deze hertog zelfs geplaatst in het Franse annexatiestreven, een groteske verwringing van de feiten in de roes van de eigen tijdgeest¹¹. Latere Duitse onderzoekers wezen op het eenheidscheppend effect dat op de rijksgebieden uitging van de bedreiging uit het Westen¹². Zwitserse historici hebben zich vanzelfsprekend bijzonder uitvoerig verdiept in hun unieke zegepraalen op de 'grote hertog van het Westen'¹³.

In de traditie van de grote gewapende conflicten neemt de strijd tussen koning Lodewijk XI en hertog Karel de Stoute een centrale plaats in. De herhaalde oorlogen tussen Frankrijk en de Bourgondisch-Habsburgse staten beheersten geheel de tijdsspanne 1465-1559. Zij kunnen worden beschouwd als één der drijvende krachten achter de staatsvorming in West-Europa, omdat bepaalde gebieden aan deze en gene partij werden ontruikt en daaruit de territoria vaste vorm kregen. Bovendien dwong de quasi permanente oorlogvoering de staatsapparaten tot verhoogde belastingheffing, en dus effectievere organisatie en veelal sterkere onderdrukking. Het boek dat het dichtst deze problematiek benadert, zij het beperkt tot het gezichtspunt van de buitenlandse betrekkingen, is Karl Bittmanns kolos-

rer Zusammenkunft im Jahre 1473 (Göttingen, 1876). Een modernere aanpak heeft ook de houding van de standenvertegenwoordiging ten opzichte van de tussenstatelijke betrekkingen belicht: H. Grüneisen, 'Die westlichen Reichsstände in der Auseinandersetzung zwischen dem Reich, Burgund und Frankreich bis 1473', *Rheinische Vierteljahrsblätter*, XXVI (1961) 22-77.

9. E. Dürr, 'Karl der Kühne und der Ursprung des habsburgisch-spanischen Imperiums', *Historische Zeitschrift*, CXIII (1914) 22-55.

10. H. Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit* (2 dln.; Wenen, 1971, München, 1975).

11. K.E.H. Müller, *Die deutschfeindliche Politik Karls des Kühnen von Burgund. Ein Vorspiel der Annexionsbestrebungen der französischen Regenten* (Prenzlau, 1874).

12. H. Diemar, *Die Entstehung des deutschen Reichskriegs gegen Herzog Karl den Kühnen* (Marburg, 1896); G. Franz, 'Die Bedeutung der Burgunderkriege für die Entwicklung des deutschen Nationalgefühls', *Jahrbuch der Stadt Freiburg im Breisgau*, V (1942) 161-174.

13. H. Witte, *Zur Geschichte der Entstehung der Burgunderkriege* (Hagenau, 1885); P. Sulzer, *Die Burgunderkriege in der schweizerischen Geschichtsschreibung* (Zürich, 1945); M. Matzenauer, *Studien zur Politik Karls des Kühnen bis zum Jahre 1474* (Zürich, 1946); A. Gasser, 'Les guerres de Bourgogne, leurs causes, leur déclenchement, leurs conséquences', in: *Grandson 1476* (Lausanne, 1976) 66-111, 240-245.

sale studie over de strijd tussen Lodewijk XI en Karel de Stoute. Opgevat als een klassieke tekstkritische evaluatie van de *Mémoires* van Philippe de Commines – een notoir partijdige getuige – is dit werk uitgedijd tot een uitvoerige studie van archiefbronnen over de diplomatieke geschiedenis¹⁴. De karakterisering die hij, in tegenstelling tot Commines, geeft van de politiek van Karel de Stoute is treffend:

Was an der Politik des burgundischen Hofes auffällt, ist gerade das berechnende Moment, das seinen Plänen und Vorhaben innewohnt, die enge Verbindung von scheinbar fantastischem Ausgreifen im ganzen mit genauem, bis ins einzelne gehenden Kalkül, die oft zynisch wirkende Voranstellung der Frage von Gewinn und Verlust, der Geldfrage, bei der Durchverfolgung seiner hochfliegenden Absichten.

Eveneens beperkt tot de buitenlandse politiek is het boek van de Zwitser Roman Berger over kanselier Rolin. De kans om diens machtspositie als hoofd van een snel groeiende administratie te analyseren is hier blijven liggen. Louter de individuele rol, in samenhang met de hertog en buitenlandse opposenten, vormt het thema¹⁵.

Bij de vraagstelling naar de positie van de Nederlanden in en ten opzichte van het Rijk, rijst vanzelfsprekend eveneens het probleem van de grensafbakeningen. Petri heeft er in enkele overtuigende artikelen op gewezen dat de gebieden aan de Nederrijn en de Weser tot in de zestiende eeuw een gemengd karakter hebben behouden, en dus een overgangsgebied vormden. Als typische periferie was hun uiteindelijke lotsbestemming bepaald door het krachtenspel der grootmachten. Het opdringen van de Bourgondisch-Habsburgse monarchie heeft het bisdom Utrecht, Gelderland, Friesland en Groningen definitief weggehaald uit de Nederlandse sfeer, en met Westfalen grenzen getrokken waar er voorheen alleen vloeiende overgangen waren. Een Rijnlandse machtsconcentratie, met Kleef als basis, had een alternatieve ontwikkeling kunnen vormen, indien Maria van Bourgondië maar niet met een Habsburger ware getrouwd¹⁶.

14. K. Bittmann, *Ludwig XI. und Karl der Kühne. Die Memoiren des Philippe de Commines als historische Quelle*, 3 banden verschenen (Göttingen, 1964-1970); de auteur overleed alvorens hij Bd. II/2 kon afwerken; het citaat staat op II/1, 351.

15. R. Berger, *Nicolas Rolin. Kanzler der Zeitenwende im burgundisch-französischen Konflikt 1422-1461* (Freiburg, 1971).

16. Petri, 'Nordwestdeutschland', 80-100 en 'Vom Verhältnis Westfalens zu den Östlichen Niederlanden', *Westfalen*, XXXIV (1956) 161-168; F. Petri, 'Die frühen Habsburger in der Niederländischen Geschichte', *BMHG*, LXXII (1958) 11-45; F. Petri en W.J. Alberts, *Gemeinsame Probleme Deutsch-Niederländischer Landes- und Volksforschung* (Groningen, 1962), waarin van eerstgenoemde onder andere 'Niederlande, Rheinland und Reich vom 13. bis 16. Jh.', 172-202, en 'Landschaftliche und überlandschaftliche Kräfte im Habsburgisch-klevischen Ringen um Geldern und im Frieden von Venlo (1537-43)', 203-224. In dezelfde geest zijn te citeren van F. Steinbach, 'Geschichte der deutschen Westgrenze' en 'Geschichtliche Räume und Raumbeziehungen der deutschen Nieder- und

Tijdens het Nazi-regime zijn er uiteraard publikaties te over geweest die de verbondenheid van de Nederlanden met het Rijk in scherpe contrasten afschilderen. Zelfs een Berlijns *Habilitationsschrift*, verschenen onder de hoede van vermaarde professoren, draagt duidelijk de tekenen des tijds, in de vorm van de agressieve retoriek, de eenzijdig anti-Franse visie en een overaccentuering van alle verwantschapsbanden met het Germanendom. Dat Germaanse grensgebied in het Noordwesten moet dan nu uiteindelijk maar zijn keuze maken voor of tegen Duitsland, zo luidt de boodschap van de in 1941 als lid van het bezettingsleger te Knokke overleden geleerde¹⁷. Ondanks alle dubieuze aspecten, toont dit werk wel duidelijk aan dat de wisselende druk van de omringende grootmachten mede vorm heeft gegeven aan het eigen-aardige, feitelijk zelfstandige landenblok dat de Nederlanden reeds in de late dertiende eeuw waren. Hij legt hier, meer dan enig auteur die hem hierin voorging, een essentiële factor bloot in staatsvormingsprocessen, namelijk het spel van de tussenstatelijke relaties, met zijn ongelijkheden, tempoverschillen, coalities en balansen.

Van de studies over de instellingen van de Bourgondisch-Habsburgse staat is die van Andreas Walther nog steeds de belangrijkste¹⁸. Hij onderzoekt de veronderstelde overdracht van bestuurlijke modellen uit de Nederlanden naar Oostenrijk en zo verder naar Duitsland. Zijn these luidt dat die invloed minimaal is gebleven, en daarentegen tal van innovaties, vooral in de financiële instellingen, door Maximiliaan vanuit Oostenrijk werden ingevoerd. Hij erkent echter wel het kortstondige of zelfs louter projectmatige karakter van Maximiliaans vernieuwingen. Van belang is tevens zijn betoog over de herhaalde pogingen van Maximiliaan om een Habsburgs-Bourgondische eenheidsstaat te creëren van bovenaf: de orde van het Gulden Vlies en centrale financiële instellingen zouden geleidelijk in een dubbelmonarchie uitmonden. Deze studie heeft haar waarde behouden omdat zij baanbrekend bronnenonderzoek aanbracht over een toen – en ook nu nog – slecht gekende periode waarin sommige tijdgenoten nog geheel andere staatsstructuren voor ogen hadden dan de werkelijk gerealiseerde. Walthers

Mittelrheinlande im Mittelalter', in: F. Petri en G. Droege, ed., *Collectanea F. Steinbach* (1967). Van de *Rheinische Geschichte* waarin Petri een groot aandeel heeft, is de band over de late middeleeuwen nog niet verschenen. Deel II (Düsseldorf, 1976) bevat wel zijn hoofdstukken 'Politische Strukturen um 1500' en 'Karl V. Versuch zur kirchlichen und politischen Neuordnung nach 1546', 9-13 en 52-60.

17. W. Reese, *Die Niederlande und das Deutsche Reich*, I, *Die Niederlande im Reich von den Anfängen bis ins 14. Jahrhundert* (2e dr.; Berlijn, 1942). Het materiaal voor een tweede band, tot in de zeventiende eeuw, was grotendeels verzameld toen de auteur in dienst ging; een derde band zou tot het heden voeren.

18. A. Walther, *Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I. und Karl V.* (Leipzig, 1909); eveneens van belang is H. Heimpel, 'Karl der Kühne und der burgundische Staat', in: *Festschrift Gerhard Ritter* (Tübingen, 1950) 140-160.

klemtoon op de interne staatsvorming doet hier en daar nog modern aan, waar hij een prosopografie van ambtenarencarrières uitwerkt, en daaruit afleidt dat de moderne ambtenarij haar ontstaan bij uitstek vond bij de financiële instellingen. In het kader van de algemene vraagstelling van onze bijdrage is het nuttig op te merken dat Walther meermaals terechte kritiek levert op sommige gezwollen-nationalistische interpretaties van bekende Belgische historici zoals Lameere en Pirenne. Ook in dit opzicht is zijn boek van blijvende waarde.

Over de financiële instellingen en de hofhouding van de hertogen van Bourgondië heeft Ursula Schwarzkopf veel recenter in een boek en een aantal artikelen een verdere stap gezet op de door Walther uitgestippelde weg¹⁹. Haar analyse is echter zo detaillistisch, dat zij nauwelijks toekomt aan de problematiek van de uitbouw van het machtsapparaat van de staat. Daarentegen kenmerken zich de bijdragen die Werner Paravicini reeds wijdde aan de Bourgondische hofhouding door een combinatie van een imposante eruditie met een lucide visie. Hij slaagt er in de verfijnde hiërarchie vast te stellen in de zeer wisselende menigte die de hertogen aan hun persoon verbonden, en die Paravicini omschrijft als de 'Führungsschicht' in de staat; in vertaling zou dit zoiets als 'leidende laag' heten. Door een precieze identificatie van de raadsheren en van de overige leden van de hofhouding, legt hij de integratiemechanismen bloot waarmee de hertogen hun snel expanderend rijk bijeen wisten te houden²⁰. In deze analyse is de prosopografie boven het beschrijvende stadium uitgetild tot een meer sociaal-wetenschappelijk gerichte vraagstelling²¹. De beheersingsmethoden in de staat worden hier op een systematische wijze ontrafeld, met een statistische nauwkeu-

19. U. Schwarzkopf, *Die Rechnungslegung des Humbert de Plaine über die Jahre 1448 bis 1452. Eine Studie zur Amtsführung des burgundischen maître de la chambre aux deniers* (Göttingen, 1970); 'La cour de Bourgogne et la Toison d'Or', *Publications du Centre européen d'Etudes burgondo-médianes*, V (1963) 91-104; 'Zum höfischen Dienstrecht im 15. Jahrhundert. Das burgundische Beispiel', in: *Festschrift Hermann Heimpel*, II (Göttingen, 1972) 422-442.

20. W. Paravicini, *Guy de Brimeu. Der burgundische Staat und seine adlige Führungsschicht unter Karl dem Kühnen* (Bonn, 1975); 'Soziale Schichtung und soziale Mobilität am Hof der Herzöge von Burgund', *Francia*, V (1977) 127-182; 'Expansion et intégration. La noblesse des Pays-Bas à la cour de Philippe le Bon', *BMGN*, VC (1980) 298-314; hij heeft nu ook een begin gemaakt met een ambitieus plan om de hofordonnanties uit te geven: 'Die Hofordnungen Herzog Philipps des Guten von Burgund', *Francia*, X (1983) 131-166. Van zijn hand verscheen nog een beknopte populariserende biografie: *Karl der Kühne. Das Ende des Hauses Burgund* (Göttingen, 1976); aan dezelfde wijdde ook K. Schelle een boek: *Karl der Kühne. Burgund zwischen Lilienbanner und Reichsadler* (Stuttgart, 1977). De titel maakt al duidelijk dat we hiermee andermaal beland zijn bij de internationale betrekkingen.

21. Deze oriëntatie blijkt ook uit zijn hoofdzakelijk op Frankrijk gerichte studie 'Administrateurs professionnels et princes dilettantes. Remarques sur un problème de sociologie administrative à la fin du moyen âge', in: W. Paravicini en K.F. Werner, ed., *Histoire comparée de l'administration (IVe-XVIIIe siècles)* (Beihefte der Francia IX; München, 1980) 168-181.

righeid die geen ander auteur tot nu toe bereikt heeft.

De culturele activiteit van het Bourgondische hof, en de daarmee verbonden politieke uitstraling, vormen het onderwerp van bekende studies van Otto Cartellieri, en in mindere mate ook van Heimpel²². Eerstgenoemde beoefent een stijl die dicht staat bij die van Huizinga, waarin echter toch meer de artistieke creatie dan de functies van de staat centraal staan.

Met de werken van Cartellieri, Schwarzkopf en Paravicini heeft de Duitse historiografie een nieuwe weg ingeslagen waarin de Bourgondische staat *an sich* wordt bestudeerd, zonder dat de relatie tot het Rijk daar als zodanig nog bij voorop staat. In deze richting publiceerde Heinrich Sproemberg nog een opmerkelijke bijdrage over het ontstaan van wat hij het staatsgevoel in de Nederlanden noemt. Eigenlijk is hij de enige Duitstalige auteur van wiens werk ik kennis heb kunnen nemen, die de staatsvorming in de Nederlanden als centrale vraag behandelt, en daarbij nog vergelijkend te werk gaat ook. Hij benadrukt de noodzaak voor kleinere staten om zich af te zetten tegen de vorm en de legitimatie die de grotere hadden aangenomen. Daardoor konden originele staatsopvattingen ontstaan. Hij bestrijdt de Franse 'Legistenschool', die steeds het staatkundig karakter heeft ontkend van de zelfstandige territoriale eenheden binnen het koninkrijk. Het hoofdbestanddeel van zijn studie is gewijd aan het tot stand komen van grondrechten door vertegenwoordigers van de drie standen in Vlaanderen in 1127. Hij wijst echter op het doorwerken in de vijftiende en zestiende eeuw van de toen voor het eerst geformuleerde grondrechten:

Neben den beiden wichtigsten Voraussetzungen für den niederländischen Staat, der geordneten Teilnahme des Volkes und der Abwehr der Rechtsansprüche von aussen, ist auch noch ein Drittes bei Galbert (von Brügge) festzustellen, das für die Erreichung der Souveränität in den Niederlanden entscheidend wurde, die Umwandlung des dynastischen in ein monarchisches Gefühl²³.

De klemtoon valt dus wel op nationale onafhankelijkheid, maar gedragen door een politiek bewustzijn en participatie; dit laatste evenwel op een 'geordende' wijze, met andere woorden, corporatistisch. Dat het graafschap Vlaanderen hier wat snel wordt veralgemeend tot 'de Nederlandse staat', en de afweer zich, althans in deze analyse, uitsluitend tegen Frankrijk richt, zal wel verklaarbaar zijn

22. O. Cartellieri, *Beiträge zur Geschichte der Herzöge von Burgund* (Heidelberg, 1912-1914); *Am Hofe der Herzöge von Burgund* (Basel, 1926); H. Heimpel, 'Burgund, Macht und Kultur', *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, IV (1953) 257-277.

23. H. Sproemberg, 'Das Erwachen des Staatsgefühls in den Niederlanden. Galbert von Brügge', in: *L'Organisation corporative du Moyen Age à la fin de l'Ancien Régime* (Etudes présentées à la Commission internationale pour l'histoire des assemblées d'Etats III; Leuven, 1939) 31-89, citaat op 83. Aan de (Franstalige sectie van de) Katholieke Universiteit van Leuven bestond al sedert circa 1890 een sterke corporatistische stroming; Emile Lousse, die de organisator was van het hier aangehaalde congres, vertolkte haar op historisch gebied.

vanuit de dienstbaarheid van ook deze historicus aan de machten van zijn tijd. Zulks neemt niet weg dat hij als eerste een nieuwe dimensie heeft toegevoegd aan het debat, namelijk de formulering van op collectieve acties van onderdanen gebaseerde grondrechten.

DE FRANSTALIGE LITERATUUR

Sproemberg heeft niet ten onrechte gesteld dat de Franse historiografie de tendenties tot staatsvorming heeft genegeerd als die van het eigen nationale patroon afweken. Een recent voorbeeld hiervan is nog te vinden in het boek van Gaussin over Lodewijk XI. Vreugdevol constateert de auteur dat deze koning zijn territorium met 40.000 km² wist uit te breiden door de bezetting of incorporatie van een reeks perifere vorstendommen²⁴. Over de redenen waarom Artesië, Vlaanderen en Franche-Comté niet blijvend konden worden ingepalmd, of waarom de feitelijke aanhechting van Bretagne op aanzienlijk meer weerstanden stuitte dan bij het koninklijk huwelijk in 1491 werd verwacht, daarover bericht de Franse historicus niet. Wel is, in het spoor van bewegingen in onze eigen tijd, in de laatste jaren ook een historische belangstelling gegroeid voor regionale bewegingen. De erkenning van het falen van de ambities om een zo groot mogelijk deel van de Nederlanden, en tenminste toch het koninklijke leen Vlaanderen, bij de Franse staat in te lijven, een erkenning die wel bij de nationaal-socialist Reese kon worden gevonden, die heb ik in het Frans nog niet kunnen aantreffen. Het centripetale denken overheerst de Franse geschiedschrijving veel sterker dan de Duitse. Zo leeft de belangstelling voor de verloren gegane periferie dan ook nog enkel bij de huidige bewoners van 'gerecupereerde' delen van diezelfde periferie.

Opvallend is dat de regionale belangstelling in oostelijk Frankrijk wel levendig is, maar dat de stap naar de 'Netherlandish connection' niet wordt gezet. Tijdens het herdenkingscolloquium over de slag bij Nancy in 1477 heeft geen enkele Franse auteur politiek-staatskundige kwesties in de Nederlanden aangeroerd²⁵. Eén van de initiatiefnemers, Jean Schneider publiceert wel documenten en artikelen over Bourgondië en Lotharingen, maar beschouwt die regio kennelijk als een voldoende afgesloten geheel²⁶.

Klassiek is het boek dat Joseph Calmette op latere leeftijd voor een groot publiek schreef over de regeringen van de vier grote hertogen van Bourgondië²⁷.

24. P.R. Gaussin, *Louis XI. Un roi entre deux mondes* (Parijs, 1976) 252.

25. *Cinq-centième anniversaire de la bataille de Nancy (1477)* (Nancy, 1979).

26. J. Schneider, ed., *Lorraine et Bourgogne (1473-1478). Choix de documents* (Nancy, 1982); 'Charles le Hardi, duc de Bourgogne et de Lorraine (1475-1477)', *Le Pays Lorrain* (1977) 19-40; 'La guerre bourguignonne entre Sarre et Moselle (1475-1477)', *Annuaire de la Société d'Histoire et d'Archéologie de la Lorraine*, LXXXVII (1977) 91-121.

27. J. Calmette, *Les grands ducs de Bourgogne* (Parijs, 1949).

Calmette maakt het van meet af aan duidelijk: hij heeft de hertogen van Bourgondië essentieel beschouwd als Franse prinses – zoals zij zelf ook steeds hebben willen zijn, voegt hij er aan toe. Dit laatste moet hij echter later nuanceren: vanaf 1419 heeft hun politiek zich (zij het ongewild en onbewust, meent hij) buiten en tegen Frankrijk geplaatst. Hij noemt hun beleid voortaan 'lotharingisch', duidend op de ideeële restauratie van het Karolingische middenrijk. Dit brengt hem wel in moeilijkheden wanneer vanaf 1430-1433 het zwaartepunt van hun bezittingen in de Nederlanden kwam te liggen.

Calmette heeft een hoofdzakelijk diplomatieke geschiedenis geschreven, gezien vanuit het standpunt van zijn vier hertogen. De enkele systematische hoofdstukken, die tussen de chronologische zijn ingevoegd, scheppen geen klaarheid in het dilemma: personele unie of staat. Uiteindelijk blijken alleen het hof, met de kanselier en het hooggerechtshof (de Grote Raad) werkelijk te functioneren als centrale instellingen in de 'hertogelijke staat'. Vanuit zijn standpuntbepaling kan Calmette nauwelijks aandacht en zeker geen sympathie opbrengen voor wat de onderdanen ertoe kon bewegen in opstand te komen. Voor hem verdedigden de steden alleen maar aftandse privileges, terwijl de hertogen het algemeen belang zouden dienen. Het eerste is volgens mij slechts ten dele waar; het tweede is wellicht weinig meer dan een propagandistische rechtvaardiging; van beide stellingen zou een nadere adstructie bijzonder waardevol geweest zijn voor de problematiek van de staatsvorming.

Uiteindelijk past Calmette volstrekt in de Franse nationalistische tradities: voor hem eindigt het verhaal in 1477, niet wegens de onmogelijkheid om de 'Bourgondische staat' als een levensvatbare personele unie duurzaam te behouden, maar wegens de vergissingen van de laatste, impulsieve hertog. Maar toch blijft er nog iets overeen van het werk van de grote hertogen: Bourgondië kon gered worden van het 'Germaanse imperialisme' van Karel V, en ook Picardië, Artesië en Vlaanderen (sic) kwamen terug bij Frankrijk. Wanneer en waarom, dat schijnt er niet zoveel toe te doen. En de Nederlanden? Die getuigen na 1477 door hun eenheid van het grote werk van de hertogen die er het nodige élan brachten.

Twee populariserende werken hebben in de jaren zestig nog eens het orgelpunt van de geschiedenis van de hertogen van Bourgondië op kroniekachtige wijze in het licht gesteld²⁸. Het evenement 1477 wordt ook hierin vanuit Frans standpunt gezien als het einde, de val van een alternatieve statenindeling. De 'Bourgon-

28. P. Frédérix, *La mort de Charles le Téméraire, 5 janvier 1477* (Parijs, 1966); op de stofwikkels van dit werk, dat verscheen in de reeks 'Trente Journées qui ont fait la France' (waaraan eminente historici meewerkten), stond betekenisvol: 'La fin de l'Europe médiane'. Y. Cazaux, *Marie de Bourgogne. Témoin d'une grande entreprise à l'origine des nationalités européennes* (Parijs, 1967). Beide auteurs zijn amateur-historici, 'hommes de lettres'.

sche staat' bestond uit 'de landen van herwaarts over' en uit die 'van derwaarts over' samen, of hij bestond niet.

De verdienstelijke scriptie van de Zweed Michael Nordberg, gewijd aan de machtsstrijd tussen het huis van Orléans en dat van Bourgondië rond 1400, past in de Franse traditie²⁹. De probleemstelling is essentieel politiek en diplomatiek, maar gaat toch niet voorbij aan haar institutionele basis, zij het dan louter vanuit de optiek van het koninkrijk.

Een verfrissende wending kreeg de Franse historiografie toen het accent op de archiefbronnen werd gelegd. De publikatie, geleid door Michel Mollat, van de centrale rekeningen van de Bourgondische staat tijdens de periode 1416-1420, geeft vanzelfsprekend een veel realistischer zicht op de organisatie van dit landencomplex. De uitgever stelt terecht dat de financiële documentatie de sleutel vormt voor de problematiek van de vorming van een moderne staat³⁰. Beter dan de oudere auteurs die twistten over het 'zich Frans voelen' van de hertogen, tonen de rekeningen in de dagelijkse praktijk de voortschrijdende staatscentralisatie. De Bourgondische administratie liet de bestaande instellingen in de nieuw verworven gebieden verder functioneren, maar construeerde daarboven overkoepelende ontvangst- en controleorganen. 'Concentratie ging vooraf aan centralisatie; beide moesten zich schikken naar de diversiteit en de complexiteit'. De publikatie van de centrale rekeningen – die overigens toch al uiteenvielen in een werkelijk centraal niveau en dat van enerzijds het Bourgondische landencomplex en anderzijds het Vlaams-Artesische – stimuleerde niet in het minst Belgische historici om enige overhaaste evaluaties betreffende de aard en de omvang van inkomsten en bestedingen te corrigeren. Ook bleek nog veel af te dingen op de graad van centralisatie van de staatsmiddelen³¹. Niettemin heeft Mollat een waardevol werk-

29. M. Nordberg, *Les ducs et la royauté. Etudes sur la rivalité des ducs d'Orléans et de Bourgogne 1392-1407* (Studia Historica Upsaliensia XII; Norstedts, 1964).

30. M. Mollat, 'Recherches sur les finances des ducs Valois de Bourgogne', *Revue Historique*, CCXIX (1958) 285-321; *Comptes généraux de l'Etat bourguignon entre 1416 et 1420*, ed. M. Mollat, e.a. (6 dln.; Parijs, 1965-1976) citaat I, xlix.

31. P. Cockshaw, 'Comptes généraux de l'état bourguignon. A propos d'un livre récent', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, XLV (1967) 490-493; W. Prevenier, 'Financiën en Boekhouding in de Bourgondische periode. Nieuwe bronnen en resultaten', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, LXXXII (1969) 469-481; M.A. Arnould, 'Une estimation des revenus et des dépenses de Philippe le Bon en 1445', in: *Recherches sur l'histoire des finances publiques en Belgique. Acta Historica Bruxel-lensia*, III (Brussel, 1974) 131-219; 'Le premier budget du duc Charles de Bourgogne (1467-1468)', *Handelingen Koninklijke commissie voor geschiedenis*, CL (1984) 226-271; A. Zoete, 'Heffingen op het Gemene Land ten bate van de Vier Leden en de Drie Staten van Vlaanderen, 1405-1419', *Standen en Landen*, LXX (1977) 121-151; 'De beden in het graafschap Vlaanderen onder Jan zonder Vrees en Filips de Goede', in: *Economische Geschiedenis van België. Bronnen en Problemen* (Brussel, 1972) 11-20; W.P. Blockmans, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van middeleeuwen naar nieuwe tijden (1384-1506)* (Brussel, 1978) 378-379.

instrument geschapen waardoor het debat in de juiste richting werd geher-oriënteerd³².

DE ANGELSAKSISCHE TRADITIE

Voor zover de positie van de Nederlanden van betekenis is geweest in het verloop van de honderdjarige oorlog, heeft zij vanzelfsprekend de aandacht getrokken van Angelsaksische historici. In dit opzicht is de studie van de Amerikaan H.S. Lucas van blijvende waarde gebleken³³. Zij behandelt op erg gedetailleerde wijze hoofdzakelijk de diplomatieke aspecten van de beginfase van de oorlog. In die situatie vormden de veelvuldige allianties, ondersteund door militaire acties, extra prikkels in de ontwikkeling van de territoriale staten. De oorlog maakte een forse groei van de openbare financiën noodzakelijk en wakkerde het nationaal bewustzijn aan binnen ieder gewest. Bovenal echter bood hij aan deze vorstendommen de mogelijkheid om een zelfstandig buitenlands beleid te voeren, los van, en niet zelden tegen het Rijk en Frankrijk in, waar zij nochtans leenrechtelijk van afhingen.

Aspecten van staatsvorming in de Nederlanden zijn helder belicht door C.A.J. Armstrong, hoogleraar in Cambridge³⁴. Op een frisse wijze zet hij uiteen hoe zich in de Nederlandstalige gebieden een taalprobleem ontwikkelde naarmate de centrale administratie van de Bourgondische staat verder haar greep op de onderdanen verstevigde. Protesten tegen het Frans als bestuurstaal bleven niet zonder gevolgen, waardoor de tegenstelling niet echt gevaarlijk werd voor de staat. In een ander uitvoerig artikel toont Armstrong aan op welke wijze berekening in de huwelijkspolitiek, ondersteund door gelukkig toeval, heeft bijgedragen tot de vorming van de Bourgondische staat.

Veruit de meest opmerkelijke bijdrage die een buitenlander heeft geleverd over de ontwikkeling van de staat in de Nederlanden tijdens de latere middeleeuwen,

32. Voor de studie van staatsvorming is eveneens van groot belang het overzicht van archieffondsen, bronnen en publikaties, dat pas verscheen voor de territoriale instellingen van Vlaanderen, Artesie, Brabant, Henegouwen, Luxemburg en Namen. In volgende boekdelen zullen overzichten worden geboden betreffende het hertogdom en het graafschap Bourgondië met de aangehechte gebieden, en betreffende Holland, Friesland, Gelre etc. De opzet van deze imposante reeks toont alweer de zwakte van de overkoepelende structuren van de Bourgondische staat, en de noodzaak om deze te bestuderen vanuit zijn samenstellende delen: R.H. Bautier, J. Sornay, F. Muret, *Les sources de l'histoire économique et sociale du moyen âge. Les Etats de la Maison de Bourgogne*, 1, *Archives des principautés territoriales*, 2, *Les principautés du Nord* (Parijs, 1984).

33. H.S. Lucas, *The Low Countries and the Hundred Years' War, 1326-1347* (Ann Arbor, 1929).

34. C.A.J. Armstrong, 'The Language Question in the Low Countries', in: J.R. Hale, ed., *Europe in the Late Middle Ages* (Londen, 1965) 386-409; 'La politique matrimoniale des ducs de Bourgogne de la Maison de Valois', *Annales de Bourgogne*, XL (1968) 5-58, 89-139.

is het oeuvre van Richard Vaughan³⁵. De vier kloeke boeken die hij tijdens één decennium schreef over elk van de 'grote hertogen', reiken aanzienlijk verder dan het werk van Calmette, dat kennelijk als uitgangspunt heeft gegolden. Vooreerst slaagt Vaughan, in tegenstelling tot zijn voorganger, er uitstekend in om de verschuivende machtsbalansen sereen te analyseren. De internationale context van de niet geheel voorziene vorming van een machtig landenblok wordt genuanceerd en gedetailleerd uit de doeken gedaan. Maar ook de verhoudingen tussen de gebiedsdelen, en die tussen machtsformaties binnen elk gewest, worden treffend gevat. De Nederlanden zijn bij Vaughan niet zomaar een winstgevend aanhangsel: geleidelijk gaan zij de hoofdbrok vormen van de 'Bourgondische staat'.

De kern van Vaughans betoog bestaat nog uit het verhaal van de levensloop van iedere hertog. Als zodanig passen deze boeken in de traditie van vorstenbiografieën. De auteur is bovendien een boeiend verteller, en weet de authentieke toets aan te brengen door vele en vaak lange broncitaten. De rijkdom aan archiefbronnen en publikaties waarop de studies gebaseerd zijn, maken ze tot een ware *Fundgrube*, die ook voor inheemse onderzoekers onmisbaar is. Echt vernieuwend zijn de systematische hoofdstukken over de staatsinstellingen: het hof, de regeringsorganen en de essentiële staatsfuncties worden grondig ontleed. Ruime aandacht wordt geschonken aan de belastingheffing en de militaire organisatie, bij uitstek onder Karel de Stoute, die met een staand leger ook een strakkere systematiek in de staatsfinanciën poogde te introduceren. De Bourgondische staat wordt door Vaughan dus zowel vanuit de internationale betrekkingen belicht, als vanuit zijn interne organisatie en spanningen. Vooral de weerstand van de steden tegen de doorgedreven staatsmacht krijgt bij Vaughan een groot gewicht als destabiliserende factor. In dit opzicht geeft hij een interpretatie die duidelijk aansluit bij wat inheemse auteurs naar voren brachten, maar voordien nog weinig was opgepikt door buitenlandse historici. Door zijn combinatie van grondige bronnenstudie, *narratio* en systematische analyse van collectieve processen, staat Vaughan tussen de traditionele en de meer moderne onderzoekstradities in. Hij blijft nog wel gehecht aan het dynastisch criterium (1477 vormt het eindpunt van de tweede-*dige* staat), maar hij verglijdt niet in de waarderende uitspraken waartoe zelfs een historicus van het kaliber van Calmette zich liet verleiden.

Voor al aan de overzijde van de Atlantische Oceaan geldt een onderzoekstraditie die minder evenementieel, personalistisch en betrokken is dan diegene die we meermaals in Europa aantreffen. Andere vragen komen aan de orde, die op een

35. R. Vaughan, *Philip the Bold. The Formation of the Burgundian State* (Londen, 1962); *John the Fearless. The Growth of Burgundian Power* (Londen, 1966); *Philip the Good. The Apogee of the Burgundian State* (Londen, 1970); *Charles the Bold. The Last Valois Duke of Burgundy* (Londen, 1973); de auteur publiceerde zelf nog een synthese van de voorgaande boeken: *Valois Burgundy* (Londen, 1975).

systematischer wijze rechtstreeks bepaalde facetten van de staat belichten. Eén van hen is Helli Koenigsberger, die zowel aan Britse als Amerikaanse universiteiten doceerde. Zijn belangstelling voor de Europese geschiedenis in de vroegmoderne periode heeft Italië en de Nederlanden als foci. Hij speurt naar relaties van de verschillende politieke organisaties in de Europese staten met de economische en sociale structuren in de betreffende gebieden. Het gaat hierbij om complexe en subtiële verbanden, die geïnstitutionaliseerd zijn en daardoor onderhevig aan de interne logica van organisaties, die tot doelverschuiving leidt. In opmerkelijke bijdragen onderzocht hij de materiële positie van de Henegouwse adel als verklaringsgrond voor zijn rol in de Opstand, de rol van de Staten-Generaal als een conglomeraat van belangengroepen, de organisatie van revolutionaire partijen, de praktijk van patronage, cliëntalisme en omkoping³⁶. Dit zijn stuk voor stuk vragen die als zodanig ontbraken in de oudere literatuur, en tot voor heel kort ook weinig werden behandeld op het Europese continent. Het is duidelijk dat hier enige invloed vanuit de sociale wetenschappen naspeurbaar is, welke in de academische structuur van de Angelsaksische landen veel sneller tot de historici doordrong dan in de Europese letterenfaculteiten.

In deze lijn past ook de studie van Paul Rosenfeld over de stadhouders vóór de Opstand³⁷. Hij bestrijdt de legalistische definitie van macht, en vervangt haar door een meer realistische en dynamische visie, waarin groepen en categorieën streven naar machtsmaximalisatie. Hoe machtig de provinciale stadhouders op een gegeven moment zijn, hangt af van de machtskansen die hun door hun tegenspelers gelaten worden. Het machtsverlies van de stadhouders tegen 1565 aan wordt aldus verklaard uit de invloed van de ambtsadel op de centrale regering, gecombineerd met de resoluutheid van de koning.

Een verrassende optiek was ook die van David Nicholas, die zich met Amerikaanse distantie afvroeg waarom zich in Vlaanderen en elders in de Nederlanden geen stadstaten hebben ontwikkeld zoals in Italië³⁸. Deze bijzonder relevante vraagstelling onderzocht hij aan de hand van een diepgaande studie van de produktie- en handelsverhoudingen tussen inwoners van de grote steden en die van de kleinere en van het platteland. Daarnaast besprak hij nog andere symptomen van de stedelijke dominantie inzake infrastructuur, rechtspraak, burger-

36. H.G. Koenigsberger, *Estates and Revolutions. Essays in Early Modern European History* (Ithaca-Londen, 1971), bevattend artikelen verschenen tijdens de jaren 1950 en 1960; 'Orange, Granvelle and Philipp II', *BMGN*, IC (1984) 573-595. Deze auteur bereidt nu een boek voor over de Staten-Generaal tijdens de vijftiende en zestiende eeuw.

37. P. Rosenfeld, *The Provincial Governors from the Minority of Charles V to the Revolt* (Standen en Landen XVII; Leuven-Parijs, 1959).

38. D. Nicholas, *Town and Countryside. Social, Economic and Political Tensions in Fourteenth-Century Flanders* (Brugge, 1971); *Stad en platteland in de middeleeuwen* (Bussum, 1971).

recht, fiscaliteit en dienstplicht, kortom de dagelijkse manifestaties van macht. De conclusie, als zouden de grote Vlaamse steden geen stadstaten hebben nagestreefd, en dit ook niet vermochten te doen wegens het ontbreken van onderlinge eendracht, is sceptisch onthaald. Vooral in het licht van de Italiaanse parallel is zijn stelling ongeloofwaardig. Door meer te letten op tussenstatelijke relaties, zou de auteur vast op andere verklaringsfactoren zijn gestoten, zoals de nabijheid van een machtige en effectief interveniërende koning van Frankrijk. Afgezien van deze eenzijdigheid, is Nicholas' bijdrage bijzonder waardevol te noemen wegens haar originele vraagstelling, haar rijke documentatie, en haar concrete visie op machtsuitoefening.

De financiën van de staat betreffen veel meer dan de directe of indirecte belastingen. Bij tijd en wijle is het gemakkelijker of voordeliger de muntwaarde te manipuleren of extra heffingen in te stellen op de buitenlandse handel. De staat rekent overigens in de vijftiende eeuw steeds duidelijker de buitenlandse handel tot zijn exclusieve rechterlijke en bestuurlijke bevoegdheden. Deze materie werd vernieuwend bestudeerd door een Engels en een Canadees historicus. De eerste, Peter Spufford, legde de klemtoon op de belastingsubstitutie via muntontwaarding, de remmende rol van de Staten daarbij, en de organisatie van het muntwezen³⁹.

John Munro, die veel dichter aanleunt bij de economische geschiedenis, toonde aan hoezeer de munt- en handelspolitiek van de Bourgondische Nederlanden bepaald werd door het Engelse beleid terzake. Tevens legde hij accuraat de economische en sociale tendenties bloot die ten gronde lagen aan politieke machtsverschuivingen ten koste van traditionele productiecentra⁴⁰. Oorlog, belastinghef-

39. P. Spufford, 'Coinage, Taxation and the 'Estates General' of the Burgundian Netherlands', *Standen en Landen*, XL (1966) 61-87; 'Assemblies of Estates, Taxation and Control of Coinage in Medieval Europe', *Studies Presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions*, XXXI (1966) 113-130; *Monetary Problems and Policies in the Burgundian Netherlands 1433-1496* (Leiden, 1970); 'The General Officers of the Burgundian Mints in the Netherlands in the Fifteenth Century', *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*, LXV-LXVI (1978-1979) 5-14; 'Calais and its Mint', N.J. Mayhew, ed., *Coinage in the Low Countries (880-1500)* (British Archeological Reports LIV, Oxford, 1979) 171-183; 'Mint Organisation in the Burgundian Netherlands in the Fifteenth Century', C.N.L. Brooke, e.a., ed., *Studies in Numismatic Method presented to Philip Grierson* (Cambridge 1983) 239-261.

40. J.H. Munro, 'An Economic Aspect of the Collapse of the Anglo-Burgundian Alliance, 1428-1442', *The English Historical Review*, CCCXXXV (1970) 225-244; 'An Aspect of Medieval Public Finance: the Profits of Counterfeiting in the Fifteenth-Century Low Countries', *Revue belge de Numismatique*, CXVIII (1972) 127-148; *Wool, Cloth and Gold. The Struggle for Bullion in Anglo-Burgundian Trade 1340-1478* (Brussel-Toronto, 1973); 'Industrial Protectionism in Medieval Flanders: Urban or National?', H.A. Miskimin, e.a., ed., *The Medieval City* (Yale, 1977) 229-267; 'Monetary Contraction and Industrial Change in the Late-Medieval Low Countries, 1335-1500', N.J. Mayhew, ed., *Coinage in the Low Countries* (zie noot 39) 95-161; 'Mint Policies, Ratios and Outputs in the Low Countries and England, 1335-1420. Some Reflections on New Data', *Numismatic Chronicle*, CXLI (1981) 71-116.

fing, muntontwaarding, economische reglementering en internationale handel: deze elementen vormen sluitende cirkels waarvan de staten in onderlinge afhankelijkheid de middelpunten zijn. Of liever, waarover ze in de veertiende tot de zestiende eeuw met wisselend succes het beslissingsmonopolie opeisen ten koste van de adel en de stedelijke burgerij, die terzake al een lange staat van dienst hadden.

BESLUIT

Uit het voorafgaande literatuuronderzoek blijken grote verschillen volgens de nationale en taalkundige categorieën die zijn aangebracht. Nationale betrokkenheid tekende het werk van vrijwel alle Duitstalige auteurs vóór 1945, en van de Franse tot op de huidige dag. Engelsen en Amerikanen vertonen deze neiging niet. Franse historici (afgezien van de Noord-Fransen) hebben zich nooit geïnteresseerd voor de staatsvorming in de Nederlanden, en voelden zich ook niet geroepen om kennis te nemen van de (veelal Nederlandstalige) bronnen en literatuur dienaangaande. Daarentegen hebben de Duitse en Angelsaksische auteurs zich wel degelijk verdiept in de inheemse geschriften. De scheiding van de citeerkringen wijst op de apartheid van de Franse historiografie; de receptie van buitenlandse auteurs in de Nederlanden is in het algemeen effectief, en soms zelfs uitermate levendig.

In de loop van de voorbije eeuw heeft zich natuurlijk een verschuiving voltrokken in de behandelde aspecten. Globaal kunnen de etappes aldus worden aangeduid: dynastie – staat als territorium – staat als organisatie – staat als onderdeel van een statensysteem – staat als emanatie van de machtsstrijd tussen sociale klassen – staat als relatief autonome actor in het economisch en sociaal leven. Zonder twijfel hebben sommige buitenlandse auteurs innoverende inzichten aangebracht ten overstaan van het inheemse onderzoek. Zo heeft Walther in 1909 paden aangewezen die nu nog niet voldoende betreden zijn. Reese en Sproemberg brachten in 1939 vruchtbare optieken aan die, wellicht wegens de tijdsomstandigheden, door latere onderzoekers verwaarloosd zijn. Mollat introduceerde de analyse van de centrale staatsfinanciën; Koenigsberger voegde de economische basis toe aan de verschuivingen en verschillen in de machtsstructuren. Onder de recentere werken kunnen die van Vaughan, Nicholas en Munro als bijzonder innoverend en stimulerend worden aangemerkt. Voor de vier laatstgenoemde auteurs geldt zeker het voordeel van de distantie, waardoor zij, deels in vergelijking met observaties elders, kenmerken ontwaren die aan de inheemse auteurs niet waren opgevallen.

Dit onderscheid laat zich vooral opmerken door de meer specialistische, op welbepaalde instellingen gerichte belangstelling van de inheemse auteurs. De interna-

tionale context en vergelijkingsmogelijkheden hebben zij meestal verwaarloosd. Sommige buitenlandse auteurs konden ook nationalistische trekjes bij Belgische historici bestrijden: dit is het geval met Walther en Vaughan.

Het onderwerp van deze historiografische bijdrage, de staatsvorming in de Nederlanden, werd als zodanig door geen enkele auteur behandeld. Enkele aspecten van het probleem, die in een louter binaire relatie tot de staat als geheel werden gezien, werden aangeroerd. De systematiek die een relatie legt tussen een concreet en beperkt verschijnsel, en een proces dat op een hoger abstractieniveau met een groot aantal interacterende variabelen waarneembaar is, ontbreekt in alle behandelde studies. Opvallend is dat het in 1939 verschenen werk van Norbert Elias, dat op dit vlak belangrijke verbanden aangaf, tot in de jaren zeventig door de historici totaal genegeerd werd⁴¹. Pas de herdruk in 1969 en de latere vertalingen brachten het effect, dat in bepaalde kringen tot een modeverschijnsel is geworden. De mediëvisten namen het werk vanzelfsprekend niet au sérieux vanwege zijn geringe eruditie⁴². Daarnaast zullen ook wel weer de tijdsomstandigheden, en het feit dat Elias als socioloog werkzaam was, de verspreiding van zijn theorie hebben gehinderd. Toch zou de studie van staatsvormingsprocessen in West-Europa baat hebben kunnen vinden bij een vroegere receptie van de begrippen belastingmonopolie, gewelds- en bestuursmonopolie, sociale differentiatie en dergelijke.

Vaughan benadert deze optiek zeer dicht, maar hij blijft dan weer de gevangene van zijn dynastieke uitgangspunt, dat hem verhindert de continuïteit van de overige staatsvormende elementen te onderkennen (als daar zijn: territoriale coherentie, economische verwevenheid, gemeenschappelijkheid van instituties). Het is niet toevallig de Amerikaanse historisch socioloog Charles Tilly die, na een diepgaande vergelijking van de constituerende elementen van staten in West-Europa, systematisch de factoren inventariseerde die de vorming van staten hebben bevorderd. Daarbij beklemtoonde hij ondermeer de noodzaak van een prospectieve benadering, die niet uitgaat van de staten zoals die nu bestaan, maar van de diverse formaties die op bepaalde tijdstippen in het verleden tot de mogelijkheden of zelfs waarschijnlijkheden behoorden. Alleen een dergelijke vergelijkende analyse van successen én mislukkingen zal de voldoende voorwaarden kunnen blootleg-

41. N. Elias, *Ueber den Prozess der Zivilisation* (2 dln.; Basel, 1939). Voor de weerklank onder Nederlandse sociologen en antropologen, zie ondermeer *Symposion*, I (1979) en II (1980).

42. Aan de Rijksuniversiteit van Gent werkte Jan Dhondt onder leiding van F.L. Ganshof in de jaren 1937-1948 aan een volstrekt identiek onderwerp als dat van Elias' tweede boekdeel, zonder enige verwijzing naar die eerdere publikatie, maar met een geheel andere behandeling van de bronnen. Dhondt formuleerde enkele mechanismen die verwant zijn met het 'monopoliemechanisme', maar verbond daaraan geen theorie over staatsvorming (wel over staatsontbinding) en evenmin een over civilisatieprocessen: *Etudes sur la naissance des principautés territoriales en France (IXe - Xe siècle)* (Brugge, 1948).

gen voor een zo complex verschijnsel als staatsvorming. Onder verwijzing naar de Nederlanden wees Tilly bijvoorbeeld op de factor commercialisering, waarvan we noteerden dat enkel Angelsaksische auteurs die tot nog toe hebben behandeld⁴³:

Intensive marketing did not cause states; it may even have inhibited their formation ... Yet within existing states, commercialization facilitated the flow of revenues to the governments.

Aan het omvattende programma van Tilly zijn buitenlandse noch inheemse onderzoekers toegekomen. De Nederlanden zijn zelfs maar zelden als apart geheel behandeld, wellicht juist omdat historici toch overwegend retrospectief tewerk gaan⁴⁴. Sommigen gaan zelfs zover het belang van de kleine staten te minimiseren omdat hun ontwikkeling toch niet meer zou zijn dan een resultante van datgene wat zich in de grote afspeelt⁴⁵. Aan de historici in de oude Nederlanden valt daarom de taak toe om, gebruik makend van de ruime inzichten die veel buitenlandse vakgenoten hebben aangereikt, de eigenaardige ontwikkelingen van hun streek te verklaren in termen en modellen die ook in andere situaties toepasbaar zijn.

43. Ch. Tilly, *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton, 1975) 72.

44. Het is opvallend dat beide buitenlandse inleiders tot het boek van W. Prevenier en W. Blockmans, *De Bourgondische Nederlanden/Les Pays-Bas bourguignons* (Antwerpen-Parijs, 1983), Richard Vaughan en Jean Glénisson gefraspeerd waren door het feit dat de Nederlanden daarin als een zelfstandig geheel werden behandeld gedurende de periode circa 1380-1530.

45. B. Moore, *The Social Origins of Democracy and Dictatorship* (Harmondsworth, 1966) x. Vele andere auteurs negeren de kleine staten gewoon impliciet.